

25 éve

Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében

(„A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei” című kutatási program zárójelentésének főbb megállapításai)

A kutatást a Tárki Társadalomkutatási Intézet Zrt. Tóth István György vezetésével végezte 2009 tavaszán. A kutatás során egy, a „Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálat” (World Value Survey) keretében elvégzett adatfelvétel mellett készült el a magyar társadalom gazdasági kulturális attitűdjeit felmérő, „A piacgazdaság normatív keretei (gazdasági kultúra)” vizsgálat, valamint egy nagyszabású, az Európai Unió országainak gazdasági attitűdjeit összehasonlító áttekintő tanulmánykötet.

A kutatás legfontosabb megállapításai a következők:

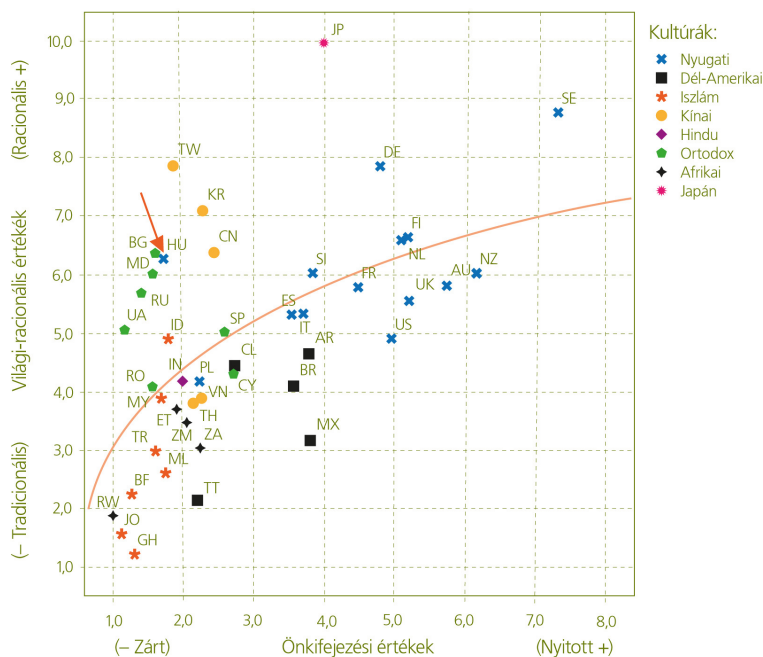
Zárt, magába forduló értékszerkezet

- A különböző társadalmakban más és más az együttműködést szabályozó normarendszer tartalma (vagyis az, hogy az értékrendszert inkább tradicionális tekintély vagy inkább világi-rationális tekintély uralja), és ereje is (vagyis a társadalom működését mennyire szervezik/hatják át vallási, családi és nemzeti kötelékek). **A magyar értékszerkezet ebben a tekintetben a gazdasági fejlettség adott szintjéhez képest szekularizáltabb:** kevésbé jellemzi a tekintélyelv és a hagyományos közösségek ereje, mint a hasonló fejlettségű más társadalmakét.

- Másfajta különbséget jelent, hogy egy adott ország mennyire jutott túl a nyers materiális túlélés értékein, mennyire válnak benne általánossá az önmegvalósítás, a demokratizálódás, a társadalmi nyilvánosság értékei. Másképpen: milyen mértékű a bizalom és tolerancia, mennyire hatja át a társadalom tagjainak mindennapjait a civil együttműködés, az egymással való kapcsolattartás és a társadalom demokratikus intézményeinek tényleges használata. Ebben a dimenzióban a kutatás eredményei szerint ma Magyarországot értékválasztásaink és preferenciáink a világ értéktérképén **sok tekintetben a nyugati keresztény kultúrkör szélén, egy zárt, magába forduló társadalomként helyezik el.**

- Összességében tehát Magyarországra a tradicionális-rationális értékek alapján a racionális, az önkifejezési értékek alapján pedig inkább a zárt gondolkodásmód jellemző. **Az e két dimenzió szerint készített alapvető kulturális értéktérképen a magyar gondolkodásmód a nyugati kultúra magjától távol, az ortodox kultúrához közel helyezkedik el. Bulgáriához, Moldovához, Ukrajnához vagy Oroszországhoz közelebb vagyunk, mint Szlovéniához vagy a nyugat-európai országokhoz.**

1. ábra: Magyarország elhelyezkedése a világ értéktérképén: a nemzetközi összehasonlító értékvizsgálatban (World Value Survey, WVS) szereplő országok eloszlása a túlélés/önkifejezés (másképpen: zártság és nyitottság), valamint a tradicionalitás/racionalitás értéktengelyek által rajzolt értéktérben

Forrás és a négy indexérték leírása: Keller, 2009.

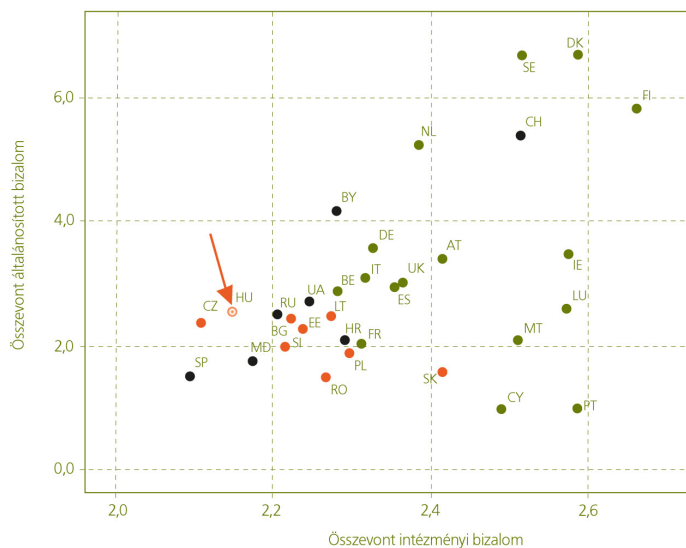
Adatok forrása: WVS, 5. hullám.

- A Magyarországra jellemző zárt gondolkodásmód nem következik a gazdasági fejlettségből, de nincsen kapcsolatban az ország társadalomszerkezetével sem, ugyanakkor **időben gyakorlatilag változatlan jellemzőről** van szó.
- Az önkifejezési értékek (nyitottság/zártság) dimenziójának elemei alapján mi a nyugat-európai nem-posztoszocialista országok átlagához viszonyítva **kevésbé tartjuk fontosnak a civil és politikai szabadságjogokat**; kisebb mértékű a mindennapi aktív politikai szerepvállalásunk; kevésbé toleráljuk a többségi gondolkodástól eltérő véleményeket; értékrendszerünkben kisebb szerepet játszik az önmegvalósítás; valamint **kevésbé bízunk másokban**.

A közbizalom alacsony szintje

- Miközben a más emberek iránti bizalom mértéke tekintetében a magyar a nyugati és a posztoszocialista társadalmak közötti köztes helyzetben van, az **intézményi bizalom** tekintetében egész Európában, ezen belül a volt keleti blokk országai között is **sereghajtók közé tartozunk**.

2. ábra: Az általánosított bizalom és az intézményi bizalom együttmozgása az európai országokban

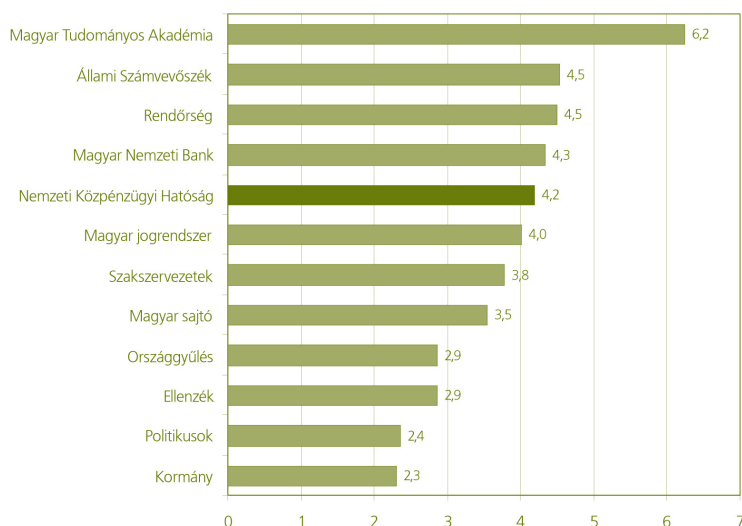

Forrás: European Values Survey (EVS) valamint a WVS alapján Tóth, 2009.

Az ábrán, és a többi, Magyarországot európai kontextusban elhelyező ábrán, narancssárgával jelöltük az Európai Unió poszt-szocialista országait, a többi EU-s országot zölddel, míg a nem EU-tagországokat szürkével jelöltük.

- Rendkívül alacsony a **politikai intézmények iránti bizalom**, nem kis részben feltételezhetően azért, mert a politika működése a közvéleményben sokszor kapcsolódik össze korrupciós gyakorlatokkal. A politikai intézmények iránti bizalmatlanság ugyanakkor nem csak konjunkturális természetű: történeti gyökerekre is visszavezethető.

3. ábra: Intézmények és közszerplők iránti bizalom Magyarországon 2009-ben (0–10 skálán, ahol a magasabb érték a nagyobb fokú bizalmat jelöli)

Megjegyzés:

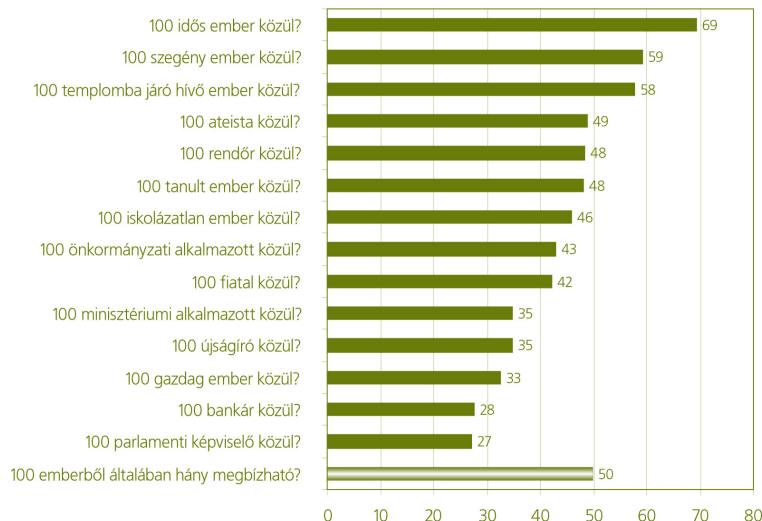
A kérdés: „Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben. A 0-s azt jelenti, hogy Ön egyáltalán nem bízik az adott intézményben, a 10-es pedig azt jelenti, hogy teljesen megbízik benne.” Az ábra a tízfokú skálán kapott átlagértékeket mutatja.

A Nemzeti Közpénzügyi Hatóság fiktív intézmény.

Forrás: Társadalmi és gazdasági kultúra 2009 vizsgálat.

- A közbizalom állapotát jellemzi, hogy **pontosan azokkal a foglalkozásokkal szemben drámaian alacsony az átlagember bizalma, akikben pedig nagyon fontos lenne bízunk:** a parlamenti képviselőkkel szemben (akikre a sorsunkat meghatározó döntéseket ruházzuk át), a bankárokkal szemben (akikre a pénzünket bízuk) és az újságírókkal szemben (akiktől pedig a hiteles tájékoztatást várhatnánk el).

4. ábra: Kikben bízunk és kikben nem? (100 emberből hány megbízható az alábbi csoportokból?)

Megjegyzés:

A kérdés így hangzott: „Általában mennyire tartja megbízhatónak az embereket? Ön szerint 100 ember közül általában hány megbízható? És 100 iskolázatlan ember közül? És... stb.” Az ábra az említett csoportokon belül megbízható emberek átlagos számát mutatja.

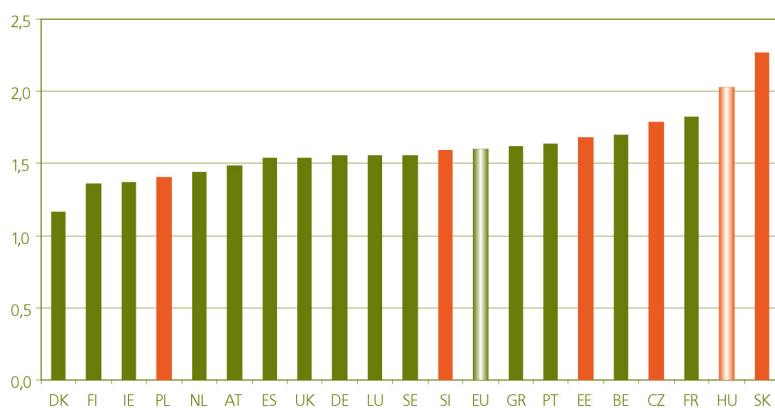
Forrás: Tárki Gazdasági kultúra 2009 vizsgálat.

- Mindezek mellett Magyarországon **alacsony a társadalmi részvétel szintje** is: kevesebbet járunk össze a barátainkkal, kevésbé vagyunk segítőkészek egymás iránt, kevésbé látogatunk klubokat, civil szervezeteket és kevésbé vagyunk más szervezetek tagjai is.

Normazavarok, rossz morális közérzet

- **A magyarok kétharmada úgy gondolja, hogy ő ugyan tisztességes, de a többiek nem.** Ez azt jelenti, hogy a többség esetében nagyon sérülékeny egyensúly állhat fenn a saját viselkedésünk és a másokra vonatkozóan feltételezett viselkedés között. A magyar közvélemény nemzetközi összehasonlításban is megengedőbb a normaszegő viselkedésekkel szemben, mint például a környező országoké és ez nem sokat változott az elmúlt évtizedben sem.

5. ábra: A korrupció elfogadottságát mérő kumulált index (aktív és passzív korrupció elfogadásának átlaga) országonként

Megjegyzések:

Passzív korrupció: a kenőpénz-elfogadás megítélése (átlag,

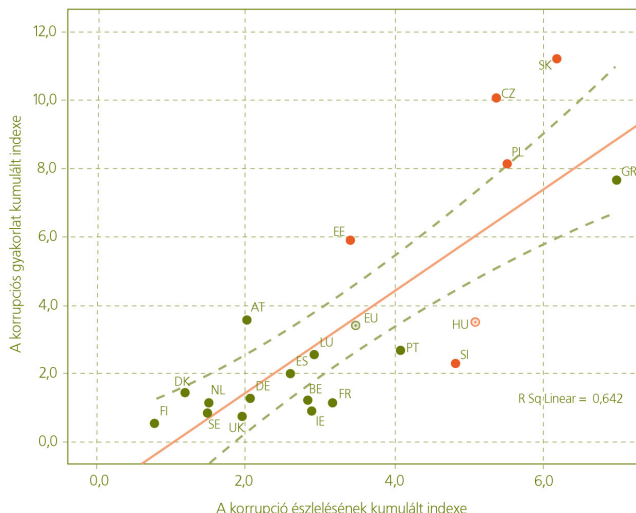
1 – soha; 10 – mindig). Aktív korrupció: ha egy állami/önkormányzati hivatalnok szívességet/kenőpénzt kér (átlag, 1 – nagyon helytelen, 4 – egyáltalán nem helytelen.

Forrás: ESS 2. hullám (2004/2005), WVS, 4. hullám (1999/2000) alapján Keller és Sik 2009.

- A korrupció mértékére a külső megfigyelők, nemzetközi szervezetek és a lakossági adatfelvételekben megkérdezett egyének értékelése többé-kevésbé konzisztens: mindkettő szerint **a magyarországi korrupciós fertőzöttség az átlagosnak kicsit fölötte van.**

- A „mi és mások” problematikához fontos adalékot ad, hogy míg például Csehországban, Szlovákiában és Észtországban a „részleges vakság” jelenségével találkozunk (a lakossági adatfelvételek nagyobb korrupciós gyakorlatot mutatnak, mint amekkora az általános korrupciós percepció), addig másutt a lakosság korrupciós percepciója intenzívebb a lakossági adatfelvételekben bevallott korrupciós gyakorlatnál (ide tartozik – mások mellett - Magyarország is). Másképpen: **a lakosság által bevallott mindennapi korrupciós gyakorlat alatta marad annak, amint amit általában másokkal kapcsolatosan feltételezünk.**

6. ábra: A korrupció észlelése és elfogadása közötti összefüggés országonként (%)

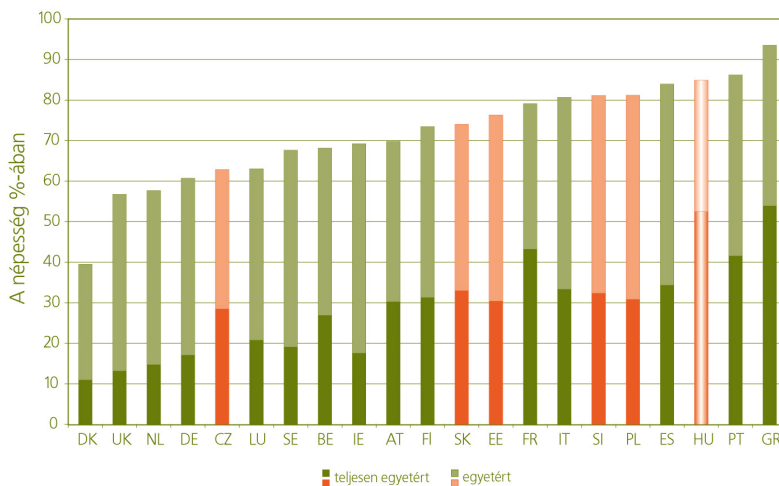

Forrás: ESS, 2. hullám (2004/2005) adatai alapján Keller és Sik, 2009.

Igazságtalanságérzet

- Magyarországon a jövedelmek egyenlőtlensége a Tárki összehasonlító elemzései szerint a többi európai országokhoz képest sem túl nagy, sem túl kicsinek nem tekinthető. Mégis, a magyarok stabilan, a többi országhoz képest **lényegesen magasabb arányban értenek egyet azzal, hogy Magyarországon „túl nagyok” a jövedelmi egyenlőtlenségek.** Ez a fajta frusztráció megnyilvánul abban is, hogy az egyenlőtlenségek gazdasági növekedésben betöltött esetleges pozitív szerepét itt fogadják el a legalacsonyabb arányban (Belgium után), továbbá abban, hogy a jövedelemegyenlőtlenség kormányzati csökkentése iránti igény is nagyon magas.

7. ábra: A jövedelemegyenlőtlenség megítélése országonként: „A kormányzatnak csökkentenie kellene a jövedelmi különbségeket” állítással egyetértők aránya

Megjegyzés: Referenciaév: 2007, kivéve a Cseh Köztársaság, Görögország, Olaszország és Luxemburg esetében, ahol 2005.

Forrás: EES, 2. és 3. hullám alapján Lelkes, 2009.

- A világ több mint ötven országával összehasonlítva **a magyarok vannak a leginkább meggyőződve arról, hogy a gazdasági tevékenység során az egyes szereplők csak egymás rovására érvényesülhetnek.** Más szóval: nálunk a legalacsonyabb a támogatottsága annak a felfogásnak, hogy a gazdasági együttműködés a kölcsönös előnyök révén úgy is létrehozhat gazdasági többletet, hogy az abból való részesedés nem jelent mások kárára történő érvényesülést.

8. ábra: A „csak mások kárán lehet meggazdagodni” állítással való egyetértés egyes országokban (átlagértékek a tízfokozatú skálán)

Megjegyzés: A kérdés azt tudakolta, hogy a megkérdezett két végletes álláspont közül melyikkel ért inkább egyet: 1 – az emberek csak mások kárán tudnak meggazdagodni; 10 – a vagyon úgy is tud növekedni, hogy mindenkinek jut belőle (a skálát ebben az ábrában – prezentációs okból – a kérdőívhez képest megfordítottuk).

Forrás: WVS 5. hullám alapján Tóth, 2009.

Államfüggés

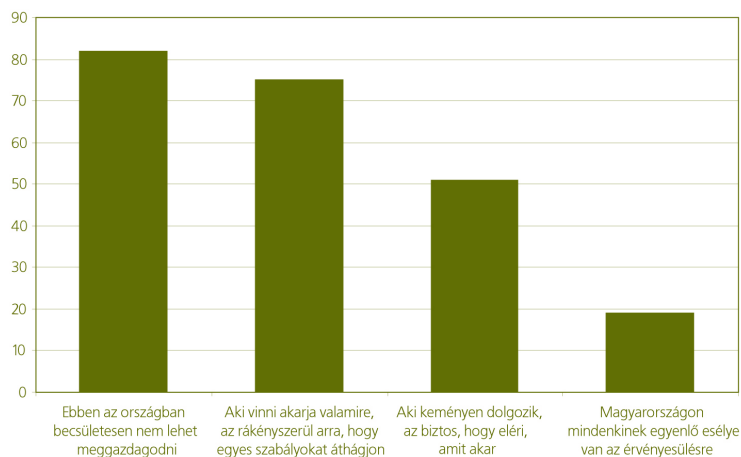
- A kutatás bemutatja, hogy **a magyar lakosság erősen fogékony az állami beavatkozás által nyújtott megoldásokra.** Az átlagos magyar állampolgár olyan, nemzetközi összehasonlításban is erős elvárásokat fogalmaz meg az állami beavatkozással kapcsolatban, amelyet sokszor maga sem hisz, hogy az állam teljesíteni tud.
  - A kutatás mindezt a lakosság pszichológiai attitűdjeivel (kockázatkerülés, a gazdasági játszma zéró összegűként való felfogása és az egyenlőtlenségek nagyságával kapcsolatos averzió), mélyen gyökerező kulturális/történelmi tradíciókkal, az értelmiségi és politikai elit által sulykolt társadalom-felfogással és magával az állami újraelosztás kiterjedtségével hozza összefüggésbe.

Következmények és teendők

- A kutatás felhívja a figyelmet, hogy a fenti négy jellemző (bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és államfüggés) mindannyian tünetei annak, hogy a rendszerváltás óta sem sikerült megteremteni a gazdasági egyenlőtlenségi rendszer legitimitását Magyarországon. Az Európai Unió országai között Magyarországon a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik szerint a végzettség fontos, miközben a **legmagasabb azoké, akik szerint az érvényesülés titka az, ha az ember jó családba születik.** A képzettség szerepével kapcsolatos szkepszis annál is inkább megdőbbentő, mert eközben Magyarországon a többi európai országhoz képest a legmagasabbak közé tartozik a felsőfokú képzettség megtérülése.

- **Makacsul jelen van a magyar társadalom tagjaiban az a vélekedés, hogy ma Magyarországon tisztességes úton nem lehet érvényesülni** és a megkérdezettek között nagyon kevesen vannak azok, akik szerint ma mindenkinek egyenlő esélye lenne az érvényesülésre. Mindez – a kutatás megállapításai szerint – visszahat az intézményekkel kapcsolatos bizalmatlanságra és arra a hitre, hogy a demokratikus intézményrendszert az állampolgári aktivitással lehet közbizalomra érdemessé tenni.

9. ábra: Az érvényesüléssel kapcsolatos vélemények (%)

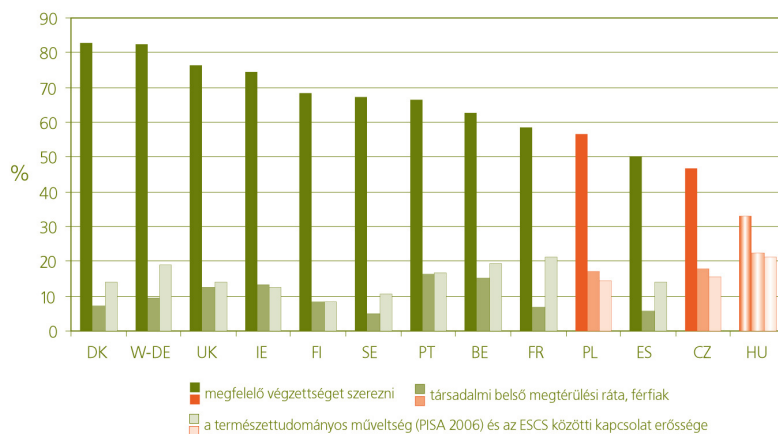
Megjegyzés:

A kérdés: „Az érvényesülésre vonatkozóan különböző vélemények vannak. Ön mennyire ért egyet a következő kijelentésekkel?”

Az ábra azok arányát mutatja, akik az egyes állításokkal teljesen vagy inkább egyetértenek.

Forrás: Tárki Gazdasági kultúra 2009 vizsgálat.

10. ábra: A boldogulás tényezői közötti összefüggés országoként (%)

Megjegyzés:

Azoknak az aránya, akik úgy gondolják, hogy a tanulás fontos a boldoguláshoz; továbbá a felsőfokú képzettség belső megtérülési rátája a férfiak körében; a tanulók természettudományos kompetenciája és családi háttérük közötti kapcsolat erőssége.

Forrás: Eurobarometer 66.3 (2007); PISA (2006); Oktatási pillanatkép, OECD (2008) adatai alapján Lannert, 2009.

- A kutatás záró gondolatai kiemelik, hogy **a bizalom felépülése és leépülése nem szimmetrikus folyamatok**. Miközben a leépülés megindulásához néhány szórványos negatív tapasztalat elégséges, a **bizalom felépüléséhez pozitív, egymást szisztematikusan megerősítő tapasztalatok tömege szükséges**. A politikai közösségnek nagyon óvatosan kell eljárnia a bizalom építése érdekében, hiszen a bizalom és a társadalmi tőke többnyire nem a kormányzati tevékenységből fakadnak. Sőt, az államnak azzal is tisztában kell lennie, hogy a centralizált állam nemcsak úgy rombolhat bizalmat, hogy közvetlenül hierarchikus rendbe szervez és összetöri a horizontális hálózatokat, hanem közvetetten is, ha az általa létrehozott intézmények gyengíthetnek/kiszoríthatnak elsődleges társadalmi közösségeket.

***

A kutatás eredményei, a zárótanulmány és a háttértanulmányok mindenki számára hozzáférhetők a Tárki honlapján (www.tarki.hu). Itt megtalálhatók a kutatásnak azok a háttértanulmányai, amelyekre az ábrák alatti hivatkozások mutatnak. A kutatás kezdeményezői hisznek abban, hogy a feltárt állapotokon a politikai közösség, a gazdasági és kulturális elit együttműködése, a nemzet sorsa iránt elkötelezett értelmiségi és gazdasági erők közös gondolkodása segíthet.

***

További tájékoztatás, konzultáció:

Tóth István György
TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.
Tel.: 309 7676, e-mail: tarki@tarki.hu

Felcsuti Péter
Raiffeisen Bank Zrt.
Tel: 484 4440